

○ عبدالحسین
حاجی ابوالحسنی و
محمد نوری

نگاهی به عاشورا پژوهشی در غرب

مقدمه

به حادثة غم‌انگیز کربلا و شهادت مظلومانه حسین م بن علی (ع) (۴-۶۱ ق) بسیاری از متفکران و پژوهشگران غرب توجه کرده‌اند. صرف‌نظر از انگیزه‌های روانی و فکری وقتی به کارنامه عاشورانگاری آنان می‌نگریم، می‌بینیم که کانون پژوهشی آنها معطوف به چند نکته و به عبارت دیگر رویکرد آنان متوجه چند مقوله بوده است: مظلومیت شخصیت و خانواده امام حسین (ع)؛ وقوع چنین حادثه زشت و قبیحی در نظام سیاسی با نام اسلام؛ عملکرد حکومت دارای عنوان اسلام در مورد مخالفان سیاسی و فرهنگی؛ خط مشی و تاکتیک‌های امام به عنوان رهبر مخالفان نظام حاکم؛ جریان‌های معارضه‌جو در دولت اسلامی.

تحلیل‌های پژوهشگران غرب عمدتاً در چارچوب پنج محور مزبور شکل گرفته است.

در سه دهه اخیر و با رونق و گسترش حرکت‌های انقلابی در جهان اسلام و بازسازی اندیشه‌های قیام‌طلبانه بر اساس رخدادهای پژوهشگران غرب رویکردهای جدیدی به آموزه‌های کربلا ارائه کردند. البته پژوهشگران مسلمان و کلاً ادبیات عاشورانگاری

مسلمانان در دهه‌های اخیر هم، دچار تحول و قرائت‌های جدیدی از این واقعه شده است. اما غربی‌ها، آبخشور این ادبیات و روش جدید تحقیقاتی را بنیادگرایی اسلامی دانستند و جامعه‌شناسی عمومی و علمی شیعه را زمینه مساعدی برای بسط این اندیشه‌ها یافتند.^۱ در این مقاله فقط به معرفی منابعی که در غرب و از سوی پژوهشگران غربی منتشر شده می‌پردازیم. از این رو آثاری که پژوهشگران غیرمسلمان شرقی یا خاورشناسان شرق ارائه کرده‌اند از قلمرو خارج است.^۲ دوم آن که فقط منابع مهم اساسی، نه ژورنالیستی و سست، در قلمرو بحث است و منظور نگاشته‌هایی است که در قالب مرجع‌نگاری ارائه شده یا نوشته‌هایی که مینا و پایه بسیاری از پژوهش‌های بعدی قرار گرفته است. این نوشته‌ها به ترتیب تاریخ انتشار معرفی می‌شوند. روش این‌گونه است که ابتدا به معرفی مختصر نویسنده و آثار مهم مربوط وی می‌پردازیم. آن‌گاه کارنامه عاشورانگاری او ارائه می‌شود. البته نباید توقع داشت که زندگی‌نامه هرکس به تمامی و جامعیت عرضه شود. هم‌چنین به نقد آثار عاشورانگاری غربی‌ها نپرداخته‌ایم و فقط به شیوه توصیفی عمل شده است.^۳

ترجمه‌ها و تصحیح‌ها

آگاهی خاورشناسان به میراث علمی مسلمانان در زمینه عاشورانگاری، ابتدا از طریق ترجمه آثار یا در جریان تصحیح این آثار انجام یافت. طبق گزارش سزگین، هاینریش فردیناند وستنفلد^۴ کتاب مقتل الحسین (ع)، ابی مخنف را به آلمانی ترجمه کرد.^۵ نوشته والیبری در بخش مآخذ مقالة دائرةالمعارف اسلام، به گونه‌ای است که اشاره به ترجمه آلمانی کتابی از ابن طاووس دارد. متن نوشته والیبری این چنین است:

ابن طاووس، علی بن موسی نویسنده متنی که ترجمه آن در کتاب زیر آمده است:

Der Tod Des Husein Ben Ali Und Die Rache,
Ein Arabischen His Torischer Roman, Aus Dem.
وستنفلد این ترجمه را در گتنگن، به سال ۱۸۸۳ میلادی در جلد سی‌ام Abh. G. Gott منتشر کرده است.^۶

جمع بین گزارش سزگین و والیبری این است که وستنفلد دو کتاب یا بخش‌هایی از دو کتاب ابی مخنف و ابن طاووس را ترجمه کرده است. البته با توجه به حجم زیاد این دو اثر، این گزارش‌ها را باید

با تردید نگرید. اصل ترجمه را برای داوری نهایی به دست نیاوردیم.

غیر از دو اثر مزبور، که خبر ترجمه آلمانی آنها در دسترس است، کارنامه تصحیح و ترجمه خاورشناسان در زمینه منابع عمومی تاریخ اسلام گسترده‌تر است. بسیاری از منابع تاریخ که مشتمل بر حوادث کربلا و عاشورا هم بود، به دست آنان ترجمه یا سامان یافت و بدین وسیله، غرب با میراث عظیمی از عاشورانگاری مسلمانان آشنایی یافت. در این جا فقط نمونه‌هایی را معرفی می‌کنیم:^۷

ترجمه انگلیسی کتاب الارشاد شیخ مفید، دستمایه‌ای برای مطالعات و پژوهش‌های خاورشناسان درباره کربلا و امام حسین (ع) بوده است.^۸ برای نمونه مقالة Husayn Ibn Ali در دائرةالمعارف جهان نوین اسلام، بسیار وامدار این اثر است.^۹

هاوارد، تاریخ طبری (بخش خلافت یزیدبن معاویه) را به انگلیسی ترجمه کرد^{۱۰} و وقتی در اختیار پژوهشگران قرار گرفت، در عاشورا پژوهی آنها هم مؤثر افتاد.^{۱۱}

متن تاریخ طبری برای اولین بار به کوشش دخویه^{۱۲} و با همکاری بارت، نولدکه، لوت، ملرو گویدی بین سال‌های ۱۸۷۹-۱۸۹۸

در لیدن منتشر شد. هم‌چنین دخویه گزیده‌ای از مطالب تاریخ طبری، که مربوط به سال‌های ۶۵-۹۹ قمری و شامل حوادث کربلا هم بود منتشر کرد.^{۱۳}

أنساب الأشراف بلاذری (۲۷۹ ق)، از متون کهن و اصیل تاریخ اسلام است که خاورشناسان متعدد در تصحیح و چاپ آن کوشیدند. یک جلد که موضوع آن علی بن ابی طالب و فرزندان است به کوشش مادلونگ چاپ شد.^{۱۴}

خاورشناس آلمانی و متخصص در تاریخ اسلام و ادبیات عربی است.^{۱۵} مدارج علمی را دردانشگاه‌های هانور و برلین به پایان برد. اولین پژوهشگری است که مقتل نگاری را با انتشار مقاله‌ای دربارهٔ مقتل الحسین (ع) ابی‌مخنف به غرب شناساند.^{۱۶} کار دیگر او ترجمهٔ همین اثر به آلمانی بود^{۱۷} که قبلاً معرفی شد.

اگست مولر^{۱۸} (۱۸۴۸-۱۸۹۲ م)

فرزند شاعر بزرگ آلمانی ویلهلم مولر است. فارغ‌التحصیل زبان‌های شرقی از دانشگاه لیپزیک و دانشگاه وین است. کتاب‌ها و مقالات فراوانی در زمینه‌های گوناگون تاریخ اسلام نوشت. کتاب اسلام در شرق و غرب که در واقع انعام کار ناتمام نولدکه بود، یکی از آثار مهم اوست. بخشی از این اثر دربارهٔ حسین بن علی (ع) است. از نظر قدمت از اولین پژوهش‌هایی است که ماجرای طف را مطرح کرد.^{۱۹}

یولیوس ولهاوزن^{۲۰} (۱۸۴۴-۱۹۱۸ م)

از خاورشناسان سرشناس آلمانی است که از دانشگاه گتینگن^{۲۱} آلمان در رشتهٔ زبان‌های شرقی فارغ‌التحصیل شد. علاقهٔ زیادی به تاریخ اسلام داشت به همین دلیل مثلاً بخشی از کتاب مغازی واقدی را با عنوان محمد (ص) در مدینه به آلمانی ترجمه کرد که در برلین، ۱۸۸۲ منتشر گردید. کتاب دیگری با نام مقدمه‌ای بر تاریخ اسلام^{۲۲} نگاشت. از ۱۸۸۷ به تصحیح تاریخ طبری پرداخت. اما در دو اثر از حسین بن علی (ع) و حادثه کربلا به تفصیل سخن گفت: یکی کتاب معارضه‌جویی احزاب سیاسی و دینی در اسلام، که در سال ۱۹۰۱ منتشر گردید. دوم، کتاب دولت عربی از ظهور اسلام تا پایان دولت اموی و سقوط آن^{۲۳} که در برلین در سال ۱۹۰۲ منتشر شد. ولهاوزن از نگاه تاریخی، جامعه‌شناسی و کلامی به نقش حسین بن علی (ع) در دورهٔ خلافت اموی پرداخته است. گراهام ویر^{۲۴} این اثر را به انگلیسی ترجمه کرد و در کلکته با عنوان سلطنت عرب و سقوط آن^{۲۵} منتشر گردید. هم‌چنین دو بار به عربی ترجمه شد. ترجمهٔ نخست را یوسف العش از انگلیسی انجام داد و در دمشق، ۱۹۵۶ منتشر ساخت. ترجمهٔ دوم را محمد عبدالهادی ابوریاده از متن آلمانی و انگلیسی در قاهره، ۱۹۵۷ نشر داد.

کتاب معارضه‌جویی احزاب سیاسی و دینی در اسلام، مفصلاً به مخالفت‌های خوارج و شیعه با خلافت مرکزی پرداخته است و حدود چهار صفحه از این اثر دربارهٔ حسین بن علی (ع) است.^{۲۶}

ولهاوزن که عمرش را در مطالعه و پژوهش دربارهٔ تاریخ سامی و عرب و به‌ویژه تاریخ صدر اسلام گذراند، تأثیر به‌سزایی در حوزه‌های تحقیقاتی غرب داشت و نوشته‌های او به‌ویژه در مورد حسین بن علی (ع)، مبنای بسیاری از کارهای بعدی قرار گرفت.^{۲۷}

متن دیگری که مورد اهتمام مستشرقان قرار گرفت، تجارب الأمم و تعاقب الهمم این‌مسکویه (۴۲۱ ق) است. هنری فردریک آمدروز^{۲۸} (۱۸۵۴-۱۹۱۷ م) مستشرق انگلیسی آن را تصحیح و چاپ کرد و مارگولیوت^{۲۹} (۱۸۵۸-۱۹۴۰ م) در برخی قسمت‌ها با آمدرز همکاری داشت و خلاصه‌ای از این کتاب را هم بعداً به انگلیسی ترجمه کرد.^{۳۰}

برخی کتاب‌های کهن دیگر که مورد اهتمام خاورشناسان قرار گرفت و یا ترجمه گردید عبارتند از: الفتوح از ابن‌اعثم کوفی، الکامل فی التاریخ از ابن‌اثیر، المختصر فی أخبار البشر از ابی‌الفداء و مروج الذهب و معادن الجواهر از مسعودی.

محققان غرب، تقریباً اکثر منابع کهن تاریخی مسلمانان را منتشر کرده‌اند که آوردن اطلاعات همهٔ آنها بسیار طولانی است.^{۳۱}

نوشته‌های تحلیلی

عاشوراپژوهی غربی‌ها در قالب نوشته‌های کلاسیک و علمی و تحلیلی، به نیمهٔ دوم سدهٔ نوزدهم میلادی مربوط است. اما این نوشته‌ها در لابه‌لای کتاب‌ها آمده و مستقل نبوده است. ویژگی دیگر این پژوهش‌ها این است که با روش تاریخی و اتکا بر منابع تاریخی تدوین شده است.

از نیمهٔ دوم سدهٔ بیستم به تدریج شاهد تحولی در عاشوراپژوهی غربی‌ها هستیم. اولاً کتاب‌ها و مقالات مستقل در این زمینه ارائه شد. دوم آن که تنوع موضوعی و روشی پیدا شد و پژوهشگران فقط به روش تاریخی و توصیفی اکتفا نکردند بلکه با شیوه‌های تعلیل حوادث از منظرهای جامعه‌شناسی و علوم سیاست، مانند بررسی‌هایی در زمینهٔ آداب و رسوم اجتماعی هم‌چون - تعزیه - به تحلیل جامعه‌شناختی و روانی این آداب و رسوم و حتی تعارض‌های مذاهب اسلامی در این زمینه پرداختند.

در این بخش مقاله ابتدا به پژوهش‌های قدیمی‌تر و پس از آن به دستاوردهای پژوهشی مستقل و جدیدتر غرب می‌پردازیم.

هانیریش فردیناند وستنفلد (۱۸۰۸-۱۸۹۹ م)

هنری لامنس^{۳۳} (۱۸۶۲-۱۹۳۷ م)

اصالتاً فرانسوی است ولی در بلژیک متولد شد. در ۱۸۷۸ به جامعهٔ رهبانیت گرایید. از فارغ‌التحصیلان دانشگاه قدیس یوسف (سنت ژوزف) بیروت در رشتهٔ ادبیات عرب است. مقالات و کتاب‌های متعدد در موضوعات تاریخ اسلام دارد. اولین نگارشی که در آن به حسین بن علی (ع) پرداخت، کتاب فاطمه و فرزندان حضرت محمد^{۳۴} است که در رم به سال ۱۹۱۲ انتشار یافت. پس از آن بود که در زمرة نویسندگان دائرةالمعارف اسلام لیدن قرار گرفت و مقالهٔ «حسین بن علی (ع)» را نگاشت. در این مقاله از کتاب فاطمه و فرزندان حضرت محمد بسیار استفاده کرد.^{۳۶}

ابراهیم زکی خورشید آن را به عربی ترجمه کرد و احمد محمد شاکر نقدهایی بر مطالب آن نگاشت که در پاورقی مقاله آمده است. در ویرایش دوم دائرةالمعارف اسلام، مقالهٔ لامنس حذف شد و مقالهٔ جدیدی از وشیا والیبری^{۳۷} جای آن را گرفت. کار والیبری، که به صورت مقالهٔ بلندی در آن دائرةالمعارف منتشر شد، را می‌توان آخرین و مهم‌ترین پژوهش غربی‌ها دربارهٔ حسین بن علی (ع) دانست.^{۳۸} لامنس کتاب حجیمی دربارهٔ یزید نگاشت. عنوان این اثر، خلافت یزید اول است^{۳۹} که انتشارات کاتولیکی در سال ۱۹۲۲ چاپ کرد.^{۴۰} حدود یک پنجم یعنی صد صفحهٔ این اثر، دربارهٔ حسین بن علی (ع) است. گویا پیش از این بخشی یا فشرده‌ای از این کتاب در مجلهٔ MFO (مجلد ۵، ۱۹۱۱ ص ۸۰-۱۲۹) منتشر شده است.

پیش از این دو اثر کتاب دیگری با عنوان حکومت خلیفهٔ اموی معاویه اول در ۴۴۸ صفحه در پاریس به سال ۱۹۰۶ م منتشر کرد^{۴۱} که به شخصیت و قیام امام حسین (ع) هم پرداخته است. آثار لامنس را می‌توان از مهم‌ترین آثار در اوایل نیمهٔ اول سدهٔ بیستم دربارهٔ امام حسین (ع) در اروپا به حساب آورد به طوری که پژوهشگران پس از او، بسیار بر آن آثار اعتماد و اتکا داشته‌اند.

دوایت دونالدسون^{۴۲}

خاورشناس بریتانیایی است که پژوهش‌های زیادی دربارهٔ شیعه انجام داد و کتاب عقیدهٔ شیعه در امامت را در سال ۱۹۳۱ منتشر کرد. پس از آن کتاب مذهب شیعه را در ۱۹۳۳ به چاپ سپرد.^{۴۳} بخشی از این اثر دربارهٔ امامت و حسین بن علی (ع) است.

الساندرو بوسانی^{۴۴} (۱۹۲۱ م)

از خاورشناسان بنام ایتالیایی است.^{۴۵} آثار فراوانی در موضوعات تاریخ اسلام و ایران پس از اسلام دارد. کتاب ادیان ایران^{۴۶} از جمله آثار مهم او به شمار می‌آید. در این اثر به تاریخ پیدایش و تحول مذهب تشیع در ایران و اعتقادات مردم این سرزمین می‌پردازد. بخش مهمی

از کتاب دربارهٔ امام حسین (ع) و عاشورا و کربلاست.

وشیا والیبری^{۴۷}

از خاورشناسان ایتالیا و استاد دانشگاه ناپل^{۴۸} ایتالیا در رشتهٔ تاریخ اسلام است. در کشورهای اسلامی عمدتاً از طریق کتاب تاریخ اسلام کمبریج شناخته شده است. قسمت مربوط به خلافت امویان در بخش اول کتاب را، او نوشت. قسمت‌های دیگر این بخش را موننگمری وات و سورول نوشتند. او در این قسمت به ماجرای کربلا و عاشورا پرداخته است. از آن‌جا که تاریخ اسلام کمبریج^{۴۹} از منابع پژوهشی و از متون درسی دانشگاه‌های غرب است، نوشته‌های والیبری توانسته است در سطح وسیع گسترش یابد و تأثیر گذارد.

کار دیگر والیبری، مقالهٔ بلند او در دائرةالمعارف اسلام لیدن با عنوان حسین بن علی (ع)^{۵۰} است. این مقاله را می‌توان آخرین اثر مهم عاشورانگاری در فرهنگ غرب دانست.

دوایت دونالدسون
خاورشناس بریتانیایی
است که پژوهش‌های زیادی
دربارهٔ شیعه انجام داد و کتاب عقیده
شیعه در امامت را در سال ۱۹۳۱ منتشر کرد.
پس از آن کتاب مذهب شیعه را در
۱۹۳۳ به چاپ سپرد. بخشی از
این اثر دربارهٔ امامت و
حسین بن علی (ع)
است

- تحقیقات مهم جدید غربی‌ها عبارتند از:
۱. شوبل، کتاب کربلا سرزمین مقدس از دیدگاه شیعیان آمریکای شمالی را در ۱۹۹۶ منتشر کرد.^{۵۱} پیش از آن، کتابی با عنوان مراسم دینی در اسلام معاصر دربارهٔ آداب و رسوم شیعیان به ویژه مراسم عاشورا در آسیای جنوبی را ارائه نمود.^{۵۲}
 ۲. فیر، اثری با عنوان مراسم عاشورا در میان مسلمانان اهل سنت نوشت که در ۱۹۹۵ منتشر شد.^{۵۳}
 ۳. دائرةالمعارف اسلام چاپ لیدن سه مقالهٔ «حسین بن علی (ع)»، «عاشورا»، و «کربلا» را در بین مقالات خود ارائه کرد.^{۵۴}
 ۴. پیتر چلکووسکی کتاب تعزیه را دربارهٔ نمایش‌های دراماتیک در زمینهٔ عاشورا و کربلا منتشر کرد.^{۵۵} این کتاب مجموعه‌ای از مقالات نویسندگان غربی و ایرانی است. این اثر را داود حاتمی به فارسی ترجمه و با عنوان تعزیه هنر بومی پیشرو ایران منتشر کرد.^{۵۶}
 ۵. دیوید پیناوت، اثری با عنوان اسب کربلا منتشر کرد.^{۵۷} این اثر را می‌توان در زمرة آخرین پژوهش‌ها در این باره دانست.
 ۶. اسپوزیتو سروراستار دائرةالمعارف جهان معاصر اسلامی، سه مقالهٔ «محرم»، «کربلا» و «عاشورا»^{۵۸} را تهیه کرده است. این مقالات از نگاه مسائل جدید جهان اسلام، به حادثهٔ عاشورا و اعتقادات مسلمانان در این زمینه می‌پردازد و نشانگر اهتمام غرب به عاشورا پژوهی است.
 ۷. گرونوم در کتاب بزرگداشت‌های اسلامی به عاشورا و محرم، به عنوان یکی از شعائر و مراسم دینی هم پرداخت.^{۵۹}
 ۸. ریگیو مجموعه‌ای از مقالات تحلیلی و علمی را دربارهٔ تعزیه فراهم آورد. این کتاب را تعزیه: شعائر و باورهای عمومی در ایران نام نهاد.^{۶۰}

۵. فؤاد سزگین، تاریخ التراث العربی: التدوین التاريخی، ص ۱۲۹.

6. The Encyclopedia of Islam, 2nd ed., S. V. Husayn b. Ali.

نیز نک: دائرة المعارف الاسلامیة، چاپ شارجه، ج ۱۲، ص ۳۸۷۸.

۷. برای اطلاعات جامع تر نک: Index Islamicus و کتابشناسی تاریخ اسلام از محمد نوری و قاسم خانجانی.

8. Mufid, Muhammad ibn Muhammad, Kitab al-Irshad, trans. I. K. A. Howard, Elmhurst, New York, 1981.

9. The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World, Vol. 2, PP. 150-151.

10. Tabari, Muhammad ibn Jarir, The History of al-Tabari: Vol. 19, The Caliphate of Yazid b. Muawiyah, trans. I. K. A. Howard, Albany, New York, 1990.

11. OEMIW, Vol. 2, PP. 150-151.

12. M. J. DeGoeje.

13. Sommario degli Annali de at- T. Per Glianni delloeg, Roma, 1925.

۱۴. برای اطلاع از مشخصات این چاپ نک: محمد نوری و قاسم خانجانی، مأخذشناسی تاریخ اسلام.

15. H. F. Amedroz.

16. D. S. Margoliuth.

۱۷. نک همان، ص ۶۲-۶۳.

۱۸. نک: محمد نوری و قاسم خانجانی، مأخذشناسی تاریخ اسلام: محمداقبر حماده، رحلة الكتاب العربی الی دیار الغراب Jean Sauvaget, Introduction to the History of the Muslim, USA, University of California Press, 1965.

۱۹. برای زندگی‌نامه و آثار وی نک: سحاب، فرهنگ خاورشناسان، ص ۳۳۳، یوسف الیان سرکیس، معجم المطبوعات العربیة و المعربیة، ج ۲، ص ۱۹۱۷-۱۹۱۸.

۲۰. مشخصات این مقاله: "Der Tod des Huseins ben Ali und die Rache", AGGW, 1883, SIV-VI.

۲۱. فؤاد سزگین، تاریخ التراث العربی: التدوین التاريخی، ص ۱۲۸.

22. Aug. Muller.

۲۳. عنوان اصلی اثر Islam in Morgen und Abendlan است که آخرین چاپ آن مربوط به ۱۹۸۵ در برلین است، ماجرای حسین بن علی (ع) در جلد اول این چاپ آمده است.

24. Julius Wellhausen.

25. Gottingen.

26. Zur altesten Geschichte des Islams, Berlin,

۹. رُزوی و بُمبَاسی با همکاری یکدیگر کتابی درباره تعزیه و نمایش‌های دراماتیک مذهبی در ادبیات ایرانی تألیف کردند و ابعاد مختلف خاطره‌نگاری نمایشی عاشورا را ترسیم و تحلیل نمودند.^{۶۱}

۱۰. انطوان بارا کتاب الحسین فی الفکر المسیحی را تألیف کرد که موضوع آن بدیع و نواست. بارا سیره انسانی حسین بن علی (ع) و تحلیل ارزش‌هایی را «که وی در راه آنها به شهادت رسید» به خوبی ارائه کرده است. نویسنده بسیار تحت تأثیر رفتار و سلوک امام قرار داشته و با مقایسه سیره انسانی حضرت مسیح و حسین بن علی (ع)، که هر دو به شهادت منجر شد، به همانندی‌های آن دو شخصیت تأکید ورزیده است.^{۶۲}

۱۱. کورت فریشلر با تحقیق درباره حسین بن علی (ع) و انعکاس سیره و شهادت و آموزه‌های ایشان در فرهنگ ایرانی، کتاب امام حسین و ایران را تدوین کرد. ذبیح‌الله منصوروی این اثر را به فارسی برگرداند. البته به اصل متن دست نیافتیم و آقای منصوروی مشخصات متن انگلیسی را ارائه نکرده است.^{۶۳}

۱۲. ایند ورنر مقاله‌ای درباره مراسم عزاداری شیعیان با عنوان «زنجیرزنی و سینه‌زنی شیعیان در محرم» در مجله اسلام منتشر کرد که در واقع نقادی این سنت دیرینه است.^{۶۴}

۱۳. کار اخیر ویلفرد مادلونگ^{۶۵} (۱۹۳۰ م) را درباره خلافت اسلامی در صدر اسلام، که ضمناً بخشی را هم به حسین بن علی (ع) اختصاص داده، نباید نادیده گرفت. این اثر با عنوان جانشینی حضرت محمد: پژوهشی درباره خلافت نخستین^{۶۶} منتشر شد. بعدها احمد نمایی و چند تن دیگر، آن را به فارسی ترجمه کردند.^{۶۷}

آنچه ارائه شد فقط گزیده‌ای از عاشوراپژوهی غرب از این منبع فیاض بود. امید است اطلاعات پژوهش‌های غربی‌ها در این باره به تمامی انتشار یابد تا راهی در جهت ارتقای این گونه تحقیقات گشوده شود.

پی‌نوشت‌ها:

۱. از جمله تحقیقاتی که از این نگاه به عاشورا، کربلا، محرم و امام حسین (ع) نگریسته‌اند و تحلیل کرده‌اند، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

Michael Fischer, Iran from Religious Dispute to Revolution Cambridge, Mass, 1980.

Vernon Schubel, Religious Performance in Contemporary Islam, Columbia, 1993.

۲. برای نمونه سلیمان کتانی، کتاب زیبایی با نام الحسین فی حلة البرفیر منتشر کرد که برای آخرین بار در بیروت، دارالمرتضی، ۱۹۹۳ منتشر شد. پرویز لولاور این اثر را به فارسی ترجمه کرد که با این مشخصات چاپ شد: امام حسین (ع) در جامعه ارغوانی، قم، نصر، ۱۳۷۸.

۳. تاکنون نقدهای زیادی بر کارنامه مستشرقان چاپ شده است مثلاً نک: فؤاد کاظم‌المقدادی، الاسلام و شبهات‌المستشرقین، قم، المجمع العالمی لاهل البيت (ع)، ۱۴۱۶ ق.

4. Heinrich Ferdinand Wustefeld (1808-1899)

احمد آرام دو جلد آن را به فارسی ترجمه کرد که با این مشخصات منتشر گردید:

تاریخ اسلام، پژوهش دانشگاه کمبریج، تهران، امیرکبیر، ۱۳۷۷.

50. "Husayn b. Ali", The Encyclopedia of Islam, Leiden, Brill, 1997.

51. Vernon Schubel, Berkeley, Karbala as Sacred Space among North American Shiite, University of California, Press, 1995.

52. Religious Performance in Contemporary Islam: Shi'i Devotional Ritual in South Asia.

53. Louis Fier, The Celebration of Ashura in Sunni Islam, 1995. Columbia, S. C., 1993.

54. Hosin b. Ali by L. Veccia Vaglieri and Ashura and Karbala by Ernest Honigmann in the Encyclopedia of Islam, Leiden, Brill, 1960-1995.

55. Peter Chelkowski, Taziyeh: Ritual and Dramain Iran, Newyork, 1979.

۵۶. مشخصات کتابشناختی: تهران، علمی فرهنگی، ۱۳۶۷.

57. Horse of Karbala: Muslim devotional life in India, David Pinault, Newyork, 2000, xii4 257P.

58. Ashura by Peter chelkowski and Karbala by Abdulajziz Sachedin and Muharam by Vernon James Schubel and Husayn Ibn Ali by Mahmoud M. Ayoub and Taziyah by peter chelkowski In the Oxford Encyclopedia of Modern Islamic World, ed., John L. Esposito, New york, 1995.

59. Muhammadan Festivals, G, E, Von Grunebaum, London, 1958.

60. Taziyah: Ritual and Popular Beliefs in Iran, Ed. Milla Cozart Riggio, Hartfrd, Conn, 1988.

61. Elenco di dramì Religiosi Persiani, Ettore Rossi and Alessio Bombaci, Vatican, 1961.

۶۲. چاپ اول این اثر در ۱۹۷۸ انجام یافت. چاپ دوم با مقدمه اسدعلی و سیدمحمد بحرالعلوم و با این مشخصات نشر یافت: کویت، ۱۹۸۰ م / ۱۴۰۰ ق؛ افسر، چاپ دوم، قم ۱۴۰۴ ق.

۶۳. چاپ اول، ۱۳۵۱؛ چاپ دوم، تهران، جاویدان، ۱۳۵۵.

64. "The Flagellations: Muharram and The Shiite Ulema", Werner Inde, Der Islam, V. 55, No.1, March 1978.

65. Wilferd Madelung.

66. The Succession to Muhammad: a study of the early caliphate.

۶۷. مشخصات کتابشناختی: مشهد، بنیاد پژوهش‌های اسلامی،

۱۳۷۷.

1899.

27. Die Religios - Politischen Opoositions Partein Im alten Islam, In Abhhand lungen der Kgl, Berlin, 1901.

28. Das Arabisch Reich und sein stars, Berlin, 1902.

29. Graham Weir.

30. Arab Kingdom and its Fall.

۳۱. این اثر را محمودرضا افتخارزاده به فارسی ترجمه و با عنوان تاریخ سیاسی صدر اسلام: شیعه و خوارج، (تهران، دفتر نشر معارف اسلامی، ۱۳۷۵) منتشر کرد.

۳۲. برای زندگی‌نامه و آرای و له‌آوزن و نیز نقدهایی درباره او نک: نجیب‌العقیقی، المستشرقون، ص ۷۲۴-۷۲۵؛ مقدمه محمود افتخارزاده بر کتاب تاریخ سیاسی صدر اسلام.

33. Henry Lammens.

34. Fatima et les Filles de Mahomet. (Scripta Pontificii Instituti Biblici)

۳۵. نجیب‌العقیقی، المستشرقون، ج ۳، ص ۱۰۶۸.

۳۶. دائرةالمعارف الاسلامیه، ج ۷، ص ۴۲۹.

37. L. Veccia Vaglieri.

۳۸. اصل مقاله در چاپ دوم The Encyclopedia of Islam

با عنوان "Husayn b. Ali" موجود است و ترجمه عربی آن توسط ابراهیم زکی خورشید در دائرةالمعارف الاسلامیه (شارجه، مرکز الشارقة للابداغ الفکری، ۱۹۹۸ م، ج ۱۲، ص ۳۸۴۹-۳۸۷۹) آمده است.

39. Le Califat de Yazid Ier.

۴۰. دائرةالمعارف الاسلامیه (ج ۲۲، ص ۳۸۷۹، چاپ شارجه)،

ویژگی‌های کتابشناختی را: بیروت، ۱۹۱۱ ثبت کرده است.

41. Etudes sur le Regne de Calife Omaiya de Mo awia Ier (448 Pages).

42. Dwight M. Donaldson.

43. The Shiite Religion: a History of Islam in Persia and Irak, London, 1933.

44. Alessandro Bausani.

۴۵. برای زندگی‌نامه و خدمات او نک: نصرالله نیک‌بین،

فرهنگ جامع خاورشناسان مشهور، ج ۱، ص ۱۵۲-۱۵۸؛ مجله راهنمای کتاب، شماره ۶، ۱۳۴۲، ص ۵۰۴، ۵۱۴ و ۶۴۷-۶۶۰.

46. Persia Religiosa, Milan, 1959.

47. L. Veccia Vaglieri.

48. Naples.

۴۹. این اثر با عنوان انگلیسی The Cambridge History of Islam

ابتدا در دو جلد و در چاپ بعدی در چهار جلد توسط نویسندگان مختلف تدوین گردید و به سرویراستاری آقایان هولت، لمبتون و لوپس با این مشخصات چاپ شد:

London and New York, Cambridge University Press, 1920@ Other Press 1977.